

Kilise ve Sinagoga Dönüştürülen Endülüs-İslam Dönemi Camilerinin Geç Ortaçağ Hıristiyan Kent Yapılaşmasına Etkileri – Sevilla

The Effects of the Mosques of Andalucía-Islamic Period That Were Turned into Churches and Synagogues on Late Middle Age Christian Urbanization – Seville

Dr. Fatma Yıldız *

ÖZET

İşbiliye'nin İslam döneminde (712-1248) gelişmiş bir kent yapısına sahip olduğu son dönemlerde yapılan kapsamlı araştırmalar sonucu ortaya çıkarılmıştır. Araştırmalar, İslam dönemi kent yapısının 1248'de Hıristiyanların kenti ele geçirmelerinden sonra da korunduğunu göstermektedir. Conquista'dan (fetih) sonra Endülüs-İslam döneminde gelişimini tamamlayan kentlerin yeniden yapılandırılması ve arazilerin Hıristiyan idareciler arasında paylaşımının gerçekleştirilmesi amacıyla, Repartimiento de la ciudad (Kentin paylaşımı, bölünmesi) adlı kent yönetmeliği uygulanmıştır. Yönetmeliğe göre, kent arazileri parsellenerek Kraliyet ailesi, asiller ve kilise üyeleri arasında paylaştırılmıştır. Bu paylaşım sırasında kentte sayıları az olmayan camiler, kilise ve sinagoga dönüştürülmüştür.

Tarihi belgeler ve kazı sonuçları ile yapılar üzerindeki bu değişim ve dönüşümün sadece mimari açıdan değil, aynı zamanda kentsel planlama açısından olduğu anlaşılmaktadır. Zira, arazilerin İslam dönemi mahalle düzenlemeleri dikkate alınarak her bir caminin yer aldığı bölgelerin parsellendiği, bunun da Geç Ortaçağ Hıristiyan dönemi Sevilla'sını etkilediği görülmektedir.

Bu makalede, Conquista'dan sonra kilise ve sinagoga dönüştürülen camilerin ve İslam dönemi mahalle düzenlemelerinin Geç Ortaçağ Hıristiyan kent planlamasına etkileri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İspanya, Geç Ortaçağ, Endülüs-İslam, Sevilla, Kent Yapılaşması, Cami, Kilise, Sinagog.

ABSTRACT

It has been revealed with recent research that Seville (Ishbiliye) had a developed urban structure during the Islamic Period (712-1248). Studies have shown that the Islamic Period urban structure was also preserved after the Christians captured the city in 1248. After the Conquista, the regulation called Repartimiento de la ciudad (Sharing and parceling of the city) was applied for the purpose of reconstruction of the cities, which had completed their developments during the Andalucía-Islamic period, and to share the regions among the Christian administrators. According to the regulation, the fields of the city were divided into parcels and shared among the Royal Family, the nobles, and the church members. During this sharing, the mosques whose number was not few in the city were turned into churches and synagogues.

It has been observed with historical documents and excavation results that these changes were not only in architectural terms, but were also in terms of urban planning. As a matter of fact, it has been observed that the neighborhoods of the Islamic Period were taken into consideration, and each mosque was re-parceled, and this influenced the late-period middle-age period in Seville.

In this study, the influences of the mosques that were turned into churches and synagogues after the Conquista and the Islamic period neighborhood arrangements on the late period Middle-Age Christian urban planning have been examined.

Keywords: Spain, Late Middle Age, Andalucía, Islam, Seville, Urban Planning, Mosque, Church, Synagogue.

Giriş

İber Yarımadası'nda bir çok bölge 712 yılından 1492 yılına kadar Endülüs-İslam hükümlranlıkları tarafından idare edilmiştir. Bu bölgeler içinde özellikle Sevilla, dünya kent tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Kent, Roma döneminde *Hispalis*, İslam döneminde İşbiliye, Hıristiyan döneminde *Sevilla* olarak adlandırılmıştır.

Sevilla, Roma döneminden itibaren dini, ekonomik, politik, coğrafi ve kent tarihi açısından önemli bir yere sahip olmuştur. Kent, 712 yılında Halep'e bağlı Emevi Halifeliği tarafından ele geçirilmiş, daha sonra Kurtuba Emevileri, taife krallıkları, Abbâdîler, Murabıtlar ve Muvahhidler tarafından idare edilerek yaklaşık 500 yıllık İslam hakimiyetinde kalmıştır (Harita 1). 1248 yılında Kastilya Kralı III. Fernando'nun İşbiliye'yi ele geçirmesi ile İslam dönemi son bulmuş, Hıristiyan dönemi başlamıştır.

İslam dönemi kenti İşbiliye, bu uzun süreç içerisinde günümüze kadar etkileri hissedilen gelişmiş bir kent mirası bırakmıştır. İşbiliye İslam döneminde o kadar gelişmiştir ki, arazi dağılımı, sokak ve mahalle düzenlemeleri gibi kentsel açıdan Müslümanlara ait kent yapısı ve çok sayıda taşınmaz gayrimenkuller Conquista sonrasında Hıristiyanlara ganimet olarak kalmıştır. Bu nedenle, son dönemlerde yapılan kazı araştırmalarıyla, Hıristiyanların kente yerleşimlerinden sonra Geç Ortaçağ'da İşbiliye'nin kent planını, mahalle yapısını ve sokak düzenlemelerini değiştirmenin çok mümkün olmadığı anlaşılmıştır.

Harita 1: İspanya'da İslam dönemini gösteren harita. 711-1031 Emir ve Halifeler dönemi (Endülüs Emevileri); 1031-1091 Taifeler dönemi; 1115 Murabıtlar dönemi; 1172 Muvahhidler dönemi ((Hattstein ve Delius, 2000).

Camiden Kiliseye

1248'de III. Fernando İşbiliye'yi ele geçirdiğinde, kentteki camilerin kullanımına göre dört farklı durum söz konusuydu: mahalle camileri, çevre camiler (rabad, ribatlarda bulunan mescitler), kırsal bölgelerdeki camiler ve Hristiyan döneminde Mağribli Müslümanların kullandıkları camiler. Bu yapılar arasında kentin ele geçirilmesinden sonra sur içinde ve sur dışında camiden kiliseye dönüştürülen yapılar da vardı.

Hristiyanların kente girmelerinden sonraki dönemde kentte mevcut Müslüman nüfusun sayısı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Aynı zamanda Müslümanlara ait ayrı camilerin olduğu, ibadet edilen camilerin Müslümanlar tarafından kullanılmaya devam ettiği de bilinmemektedir. Hristiyanların Sevilla'ya girmelerinden sonra Kral III. Fernando'nun kentte kalan Müslümanların kontrolünü sağlamak amacıyla Muvahhidler dönemi hükümdarlarından Abdülmü'min'in, yerine gelen Komutan Abdül'hak bin Ebu Muhammed el-Beyyâsi'yi görevlendirdiği, İbn Haldun'un metinlerinden öğrenilmektedir (Deimann, 2012, s. 204). *Repartimiento de la ciudad* (Kentin paylaşımı, bölümlenmesi) adlı kitabında bu kişi *hijo converso* (Hristiyanlığa dönmüş çocuk) ve Fernando Abdelmón (Machar Azohiria) adı ile geçmektedir. Bu bilgilerden de kendisinin Hristiyanlığa geçtiği anlaşılmaktadır. Bu kişi dışında idari görevlerde bulunan herhangi bir Müslüman adı ile karşılaşılmamıştır (González, 1993, s. 260).

Kentin tamamen boşaltılması sırasında, Müslümanların Hristiyanlara direnç gösterdiğine ilişkin bilgiler mevcuttur. *Primera Crónica General* belgelerine göre, Müslümanlara çok geniş kapsamlı bir sürgün yaşatılmış ve esaslı, planlı bir tahliye yapılmıştır. Ancak bir kaç Sevillalı Müslüman, yeni Hristiyan halka danışman olarak kalmışsa da bunların Müslüman olarak mı yoksa Hristiyanlığa geçerek mi kentte yaşamaya devam ettikleri bilinmemektedir (González, 1993, s. 225).

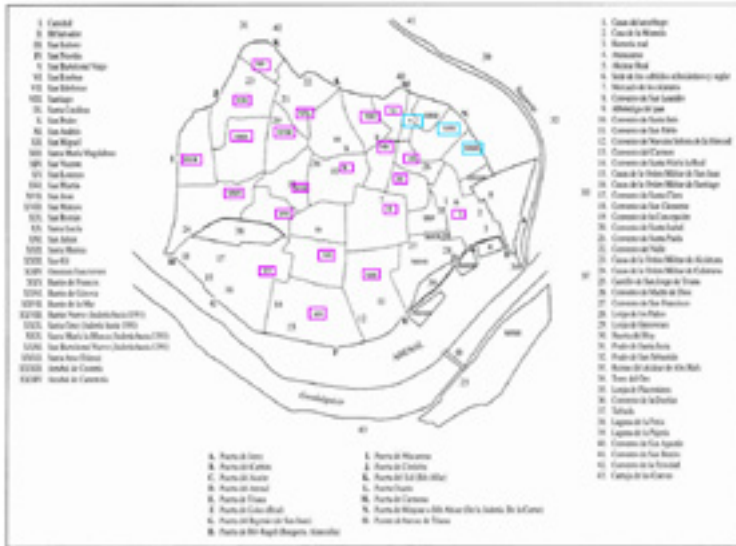
Müslümanlara Yahudilerden farklı davranılmış, onlara Yahudiler gibi ayrıcalık tanınmamıştır. Kentte kalan Müslümanlar için ibadetlerini yapacakları bir yer de verilmemiştir. Sadece, Santa María de la Sede koro şefi olan Gonzalo Martín de Torre de Lobatón'un, Pero Miguel ve kardeşi Alardin adındaki Müslümanlara kiliseyi kiraya verdiğine ilişkin 1277 tarihli bir belge mevcuttur.¹ Geç dönemde 1392'deki Yahudi ayaklanmasında bazı yapıların zarar gördüğü yazılı belgelerde geçmektedir. Muhtemelen bu ayaklanma, Müslüman ve Yahudilerin kentten göçe zorlanmalarına ve din değiştirme baskılarının olduğu döneme denk gelmektedir. Bu ayaklanmadan sonra göçler ve ölümlerin olduğu, III. Enrique'nin boşalan konutlarda yeni düzenlemeler yaptığı, cami ve sinagogları kiliseye dönüştürdüğü bilinmektedir.² Buna göre kentte artık cami kalmamıştır (Deimann, 2012, s. 206).

1 4 Mayıs 1277 tarihli belgede yazılan metnin orijinali: "... yo Gonçalo Martín de Torre de Lobatón, canónigo de la iglesia de Santa María de Seuilla, do a en çens a uso Pedro Miguel e a uestro hermano Alardín, los toneleros, uezinos dela collaçión de Sant Martín, aquella mezquita que es en Arenal de Seuilla çerca del adaraçana nueua, que se tiene con el pontónçiello morisco...", Alıntı: (Ballesteros Beretta, 2007, s. 204).

2 Diego López De Estúriga kendi payını Juan Hurtado de Mendoza'ya satmıştır. Alıntı: (Collantes de Terán Sánchez, 2007, s. 611).

Kurtuba ve diğer Endülüs kentlerine göre İşbiliye en fazla camiye sahipti. Rafael Valencia Rodríguez, Arapça belgelerden topladığı bilgilerle İşbiliye’de son İslam hükümraniği olan Muvahhidler döneminde toplam 28 cami tespit etmiştir (Valencia Rodríguez, 1988, s. 278–279). Manuel González Jiménez’in incelemelerine göre ise, 1260 yılından 1411 yılına kadar olan belgelerde, neredeyse bütün mahallerde olmak üzere toplam 72 cami tespit edilmiştir (González, 1993, s. 525–542). Conquista’dan hemen sonra bu camilerin kilise ve sinagoga dönüştürüldüğü tespit edilmiştir (Çizim 1), (López Guzmán, 2009, s. 18). Camilerin kilise olarak ve diğer amaçlar için kullanıldığı konusunda da yazılı metinlerden bilgi alınmaktadır. Aynı zamanda son dönemlerde yapılan arkeolojik araştırmalar bu bilgilerin ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur.

Araştırmalarda bütün camilerin kiliseye çevrilmediği, bazılarının depo, konut olarak kullanıldığı ya da gelir getirmesi amacıyla kiraya verildiği anlaşılmıştır (Ecker, 2005, s. 49). Kiliseye dönüştürülmeyen bazı camiler muhtemelen kullanılmadığı için zamanla harap olmuş ve işlevini kaybetmiştir. Kiliseye dönüştürülen camilerin iç mekânlarındaki İslam inancına ait bütün nesnelere kaldırılarak, bunların yerine sunaklar, minarelere ise çanlar yerleştirilmiştir. Kiliseye dönüştürülen camilerin ibadet yönü doğuya çevrilmiştir. Camilerin kilise olarak kullanılabilmesi için önce Papalık tarafından kutsama yapılmış, ancak resmi bir belge olarak düzenlenmemiştir. Kiliseye dönüştürülen camiler hakkındaki bilgiler, X. Alfonso’nun yazdırdığı *Primera crónica* gibi İspanyol tarihi belgelerinde ve *Repertimiento de Sevilla* adlı kitaptan derlenen bilgilere dayanmaktadır (González, 1993).

Çizim 1: Conquista’dan sonra Sevilla’nın bölümlere ayrılmasını gösteren çizim. Çizimde, İslam döneminde İşbiliye’de cami olduğu düşünülen ve daha sonra kilise ve sinagoga dönüştürülen yapılar işaretlenmiştir (Pembe kutular-kiliseler, mavi kutular- sinagog yapıları, Miguel Ángel Ladero Quesada, Sevilla, 1989).

Belgelerde bazı camilerin kamu binaları olarak kullanıldığı da geçmektedir. Örneğin bu camilerden biri, 1260 yılında hastane olarak kullanılmıştır (González, 1993, s. 336). Bunlardan bazıları kiraya verilerek gelir elde edilmiştir. Camilerden üçünün Yahudilere verilerek, sinagoga dönüştürüldüğü *Libro de Repartimiento*'da belirtilmektedir (González, 1993, s. 302). Bir cami, 1261'de X. Alfonso tarafından yönetim binası olarak hukuksal duruşmalarda kullanılmak üzere Ceneviz halkına verilmiştir (González, 1993, s. 338).

Conquista'dan hemen sonra 13. yüzyılın ikinci yarısında, dönemin en büyük ulu camileri arasında sayılan Muvahhidler dönemi İşbiliye Ulu Camii'ne Kral Kraliyet Şapel'i eklenmiştir. 15. yüzyılda İşbiliye Ulu Camii yerine günümüzdeki Sevilla Katedrali'nin yapılmasına başlanmıştır (Fotoğraf 1, 2), (Ortiz de Zúñiga, 1796, s. 28). İbn Haldun, 1395 yılında başlanan Katedral'in inşası için İşbiliye Ulu Camii'nin bütün duvarlarının yıkıldığını bildirmektedir (Valencia Rodríguez, 2006, s. 207). Yaklaşık 8 bin metrekarelik alanı kaplayan İşbiliye Ulu Camii büyüklüğünde yapılan ve 16. yüzyılda tamamlanan bu katedral, Hıristiyan dünyasında üçüncü ve Gotik Kilise olarak en büyük Avrupa katedrali sayılmaktadır. Katedrale bitişiğinde caminin avlusu, su sarnıcı ve 104,1 metre yüksekliğindeki minaresi ayakta kalmıştır. Giralda olarak adlandırılan minarenin üst kısmı da 16. yüzyılda yeniden inşa edilerek buraya çan yerleştirilmiştir (Fotoğraf 1).

Kentin farklı yerlerindeki cami ve mescitler *Repartimiento de la ciudad* belgeleri hazırlanmadan (1250 yılından) önce, muhtemelen belediyelere mülk olarak paylaştırılmıştır (Deimann, 2012, s. 192). Cuma camisi olarak bilinen İbn Adabbas Camii'nin (Endülüs Emevileri, 829-830) yerine Salvador Kilisesi inşa edilmiştir. Minare kalıntıları günümüzdeki Salvador Kilisesi'nde hâlâ korunmaktadır. Salvador Kilisesi yerinde bulunan cami, yeni kilise inşasının başladığı 1671 yılına kadar ayakta kalmış ve aynı yılda yıktırılmıştır.

Fotoğraf 1: Giralda minaresi, 1184 ve İşbiliye Ulu Camii yerine inşa edilen Sevilla Katedrali, 1401.

Fotoğraf 2: İşbiliye Ulu Camii avlu kalıntısı, Muvahhidler dönemi (1172-1182).

Fotoğraf 3: Santa Marina Kilisesi, Sevilla, 14. yüzyıl.

Fotoğraf 4: Omnium Sanctorum Kilisesi, Sevilla, 13. yüzyıl.

Fotoğraf 5: Omnium Sanctorum Kilisesi iç mekan, Sevilla, 13. yüzyıl.

Fotoğraf 6: Omnium Sanctorum Kilisesi, kemer alınlığında İslam dönemi bezeme kalıntıları, Sevilla, 13. yüzyıl.

17. yüzyılda Diego Ortiz de Zúñiga'nın verdiği bilgilere göre; San Juan de Palma (Fotoğraf 9, 10), San Julián (Fotoğraf 11), Santa Catalina (Fotoğraf 12, 13) ve San Vicente kiliselerinin camiden dönüştürüldüğü kesindir.³ 1250'de gerçekleşen kentin parsellenmesi sırasında kiliseye dönüştürülen cami olarak geçen yapılar *Repartimiento de Sevilla* adlı kitapta şöyle sıralanmıştır: Santa María Katedrali ve Manastırı, Sevilla Katedrali, Santa Marina (Fotoğraf 3), Omnium Sanctorum Kilisesi (Fotoğraf 4, 5, 6), San Marcos (Fotoğraf 7), San Román, San Pedro (Fotoğraf 8), San Juan de Palma (Fotoğraf 9, 10), San Julián (Fotoğraf 11), Santa Catalina (Fotoğraf 12, 13), Salvador Kilisesi, San Andrés, San Bartolomé, San Estaban, San Gil, San Ildefonso, San Isidoro, San Lorenzo, San Vicente, San Martín, San Miguel, San Nicolás, Santa Lucía, Santa María Magdalena, ve Santiago kiliseleridir (González, 1993, ss. 525–542).

Bu yapılardan San Miguel, Santa Cruz ve Santa María kiliselerindeki cami yapıları tahrip edilmekle birlikte hâlâ cami kalıntıları bulunmaktadır. San Bartolomé Nuevo, San Ildefonso, San Nicolás ve Santiago kiliseleri yerindeki cami yapıları tamamen yıkılarak yerine kilise yapıları yapılmıştır. Omnium Sanctorum (Fotoğraf 4, 5, 6), San Isidoro, San Andrés, San Estaban, San Julián (Fotoğraf 11), San Lorenzo, San Martín, San Pedro (Fotoğraf 8), San Román, San Vicente ve Santa María la Blanca yapılarında daha önce bulunan cami kalıntılarının önemli bir kısmı hâlâ korunmaktadır. San Gil, San Marcos (Fotoğraf 7), Santa Catalina (Fotoğraf 12, 13) ve muhtemelen Santa Lucía ve Santa Marina (Fotoğraf 3) kiliselerindeki çan kulelerinin özgün hali minaredir, ancak daha sonra kilise çan kulelerine dönüştürülmüştür (Valor Piechotta, 2008, s. 147).

Fotoğraf 7: San Marcos Kilisesi,
Sevilla, 14. yüzyıl.

Fotoğraf 8: San Pedro Kilisesi,
Sevilla, 14. yüzyıl.

³ Diego Ortiz de Zúñiga, *Anales eclesiásticos y seculares ... de Sevilla ...: Quecontienen sus mas principales memorias desde el año de 1246 ... hasta el de 1671* (Madrid: en la Imprenta Real, 1796), 247–249 vd. Alinti; (Deimann, 2012).

*Fotoğraf 9: San Juan de Palma Kilisesi,
Sevilla, 1478.*

*Fotoğraf 10: San Juan de Palma Kilisesi,
orta nef, Sevilla, 1478.*

*Fotoğraf 11: San Julián Kilisesi, Sevilla,
14. yüzyıl.*

*Fotoğraf 12: Santa Catalina Kilisesi portalı,
Sevilla, 14. yüzyıl.*

*Fotoğraf 13: Santa Catalina Kilisesi ve çan kulesi,
Sevilla, 14. yüzyıl.*

Camilerin kiliselere dönüştürülmesi, Hıristiyanların camileri tamamen korudukları anlamına da gelmemektedir. Camilerin yıkılıp yerlerine yeni yapılar ya da sokaklar yapıldığına dair çok sayıda örnek bulunmaktadır. Örneğin, Sevilla'nın civar bölgelerinden biri olan Carmona'daki Ulu Camii 1424'te yıkılmıştır (González, 1993). Çok sayıda cami 15. ve 16. yüzyıllarda yapılan değişikliklerle maalesef orijinal yapı özelliklerini kaybetmiştir.

Conquista sonrası camilerin kiliselere dönüştürülmesi hakkında tarihçilerin yazdığı belgelerde dikkate değer bilgiler yer almaktadır. Camilerin Hıristiyanlarda büyük hayranlık uyandırdığı ve bu sebeple camileri korumaya çalıştıklarından bahsedilmektedir.⁴ Hıristiyan krallıkların tarihi hatıralarında da camilerin kutsanarak tekrar kullanılmasına ilişkin ifadeler rastlanmıştır. X. Alfonso döneminde yaşamış bir tarihçi, Kral III. Fernando'ya caminin yıkılması için getirilen önerilerden bahsetmiştir. III. Fernando'nun oğlu X. Alfonso bu önerilere şu cevabı vermiştir: “*Minareden bir tuğla dahi sökülecek olunursa, Sevilla'da tek bir Mağribli kadın ve erkek kalmaz.*” (Çev: Fatma Yıldız).⁵ Bu hikâyenin gerçek olup olmadığı bilinmese de bu cümleler İslam medeniyetine hayranlığın göstergesi olarak yorumlanmıştır. İslam yapılarına karşı duyulan bu hayranlık, krallar tarafından İspanya tarihi yazımı için görevlendirilen tarihçilerin kaleme aldığı *Estoria de España* adlı kitapta dile getirilmiştir. Bu kitabın son bölümünde Sevilla'nın tarihi, büyüklüğü ve güzelliği övgülerle anlatılmıştır (González Jiménez, 2008, s. 26). Kraliyet ailesi mensubu III. Fernando ve oğlu X. Alfonso'nun, İslam döneminde inşa edilen Alkazar Saray kompleksine yerleşmeleri, onlarda hayranlık duygularının uyanmasına yol açmıştır.

Daha önce İşbiliye Ulu Camii'ne ait olan Giralda minaresi, Hıristiyan krallar için zaferin sembolü olmuştur (Fotoğraf 1), (Crites, 2009, s. 394). X. Alfonso'nun *Primera crónica* adlı vakayiname niteliğindeki belgelerinde, Sevilla'daki Müslümanlar teslim olduğunda, III. Fernando'nun Giralda minaresine çıktığı ifade edilmektedir.⁶ Ayrıca, 14. yüzyılda Rodrigo Jiménez de Rada'ya ait bir belgede Hıristiyanlar Sevilla'ya girdiğinde, buradaki Müslümanların X. Alfonso'nun camiye ve minarenin yıkılmasına gözyaşı döktükleri için yalvardıkları, ancak Alfonso'nun onların bu isteklerini reddettiği ve camiden tek bir tuğla alınırsa Müslümanları ölümle tehdit ettiği de belirtilmektedir.⁷ Bu bilginin doğruluğu teyit edilmemiştir, ancak *Primera crónica* adlı belgelerde X. Alfonso'nun Giralda'ya hayranlığından bahsedilmektedir.⁸ Danya Crites'e göre, Müslüman halkın az olmasından dolayı önemli kültür simgelerinden biri olan

4 Metnin İspanyolcası: “De cierto se sabía que los cordobeses habían determinado que si nuestro rey Fernando quería aceptar la condición, desesperados de la vida, destruirían todo lo que de valor hubiese en la ciudad, a saber, la mezquita y el puente: esconderían el oro y la plata: quemarían las telas de Siria, es más toda la ciudad y a sí mismo se darían la muerte”, *Crónica latina de los reyes de Castilla*, 98, alıntı; (Díez Jorge, 2001, s. 246).

5 Metnin İspanyolcası: “*Que si derribasen un ladrillo de los que estaban encima [de la torre], que por aquello non le fincaría moro ni mora en Sevilla.*”, (González Jiménez, 2008, s. 26).

6 Alfonso X, *Primera Crónica*, 2: 767, alıntı; (Crites, 2009, s. 394).

7 *Chronica de España por el Arzobispo don Rodrigo Ximénez continuada desde el año 1243 en que la dejó hasta el de 1395 cuya continuación está incompleta como manifiesta la última foxa, housed in the Biblioteca Capitular y Colombina*, ms 83-7- 21, fol. 255, alıntı; (Crites, 2009, s. 394).

8 Alfonso X, *Primera crónica*, 2: 768-769, alıntı; (Crites, 2009, s. 394).

İşbiliye Ulu Camii'nin kontrolünü sağlayamamışlardı. Yazara göre, X. Alfonso'nun Müslümanların isteklerini kabul etmemesi, kralın minareye olan hayranlığı ile açıklanamaz. Cami ve minareler Hıristiyanlarca zaferin sembolü olmaktan çok ganimet olarak görülmüştür (Crites, 2009, s. 394). Benzer durum Kurtuba Ulu Camii'nde yaşanmış, cami kutsanarak kiliseye dönüştürülmüş, 13. yüzyılda Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında Kurtuba Ulu Camii için mücadele yaşanmıştır (Fotoğraf 15, 16).⁹

Camilerin kutsanmasından sonra Hıristiyan belgelerinde bu yapılara atfların arttığı görülmektedir. María Elena Díez Jorge'ye göre, tıpkı Müslüman ve Yahudi dünyasında olduğu gibi camilerin kutsanması Hıristiyan krallar için kutsal bir açıklama gerektiriyordu. Bu, savaşın Hıristiyanlarca meşruluğu ve askeri zaferin açıklanması anlamına geliyordu (Díez Jorge, 2001, s. 246). Kutsama, Avrupa ülkelerinde olduğu gibi genelde Hz. Meryem'e (Santa Maria), nadir durumlarda ise, peygamberlere ve azizlere yapıldı. Katedraller ise, bir hac merkezi ya da kutsal emanetlerin olduğu yer olarak değil, Hıristiyanlığın kendine özgü onuruna ithaf edilerek inşa edilirdi (Díez Jorge, 2001, s. 247). Katedrallerin eski ulu cami alanlarında inşa edilmesi ise önceki Vizigot dönemine ait kiliselerin olduğu düşüncesine dayanılarak yapılmıştır. Çünkü Conquista'yı haklı çıkaran ideolojik bakış, Vizigotların daha önce bu topraklarda yaşamış olmalarıydı.

Camilerin kiliselere dönüştürülmesi ve ganimet olarak kent soyluları arasında paylaşılması ilk kez 1085 yılında ele geçirilen Toledo kentinde gerçekleşmiştir. 11. yüzyılda Toledo'da Bab al-Mardum Camii kiliseye dönüştürülerek *Cristo de la Luz* olarak adlandırılmıştır (Fotoğraf 14). 16. yüzyılın başlarında La Xara Camii de *Santa Ana* adlı bir Hıristiyan inziva yerine dönüştürülmüştür. 13. yüzyılın ortalarında Kurtuba'daki Ulu Camii'nin de kiliseye dönüştürülme çabaları olmuştur (Fotoğraf 15, 16). Her üç örnekte camilerin orijinal mimari yapıları korunmuştur.

Fotoğraf 14: Cristo de la Luz Kilisesi, Toledo, 10. yüzyıl.

9 Crónica latina de los reyes de Castilla, 98, alıntı; (Díez Jorge, 2001, s. 246).

Fotoğraf 15: Kurtuba Ulu Camii'nin katedrale çevrilen bölümü, 8. yüzyıl sonu

Fotoğraf 16: Kurtuba Ulu Camii'nin katedrale çevrilen bölümü, 8. yüzyıl sonu

Camiden Sinagoga

Sevilla'da yaşayan Yahudiler İslam döneminin son 100 yılında kendilerini çok güvencede hissetmedikleri için İspanya'nın kuzeyine göç etmişlerdi. Bu nedenle, Hıristiyanlar kente girdiğinde, kentte Yahudi bir toplumun olmadığı tahmin edilmektedir. Conquista'dan sonra, İslam döneminde yaşayan Sevilla Yahudileri yeniden kente dönmüşlerdir. Hıristiyan Krallığı'nda kısa zamanda ekonomik anlamda güçlenen Yahudilerin ödedikleri vergiler, Toledo 216.505 *maravedís*, Sevilla'da ise 155.333 *maravedís* miktarlarına ulaşmıştı (González Jiménez, 1991, Gaibrois de Ballesteros, 1922).

Yahudi cemaatleri hakkında çok az bilgi yer almaktadır. Alkazar Sarayı bölgesinin sur duvarına bitişik olan Yahudi mahallesi Hıristiyan döneminde oluşmuştur. Mahalle yaklaşık 16 hektar büyüklüğündedir (Collantes de Terán Sánchez, 1977, s. 88). Bu da kentin tamamının yüzde altısına denk gelmektedir. *Judería* olarak adlandırılan Yahudi mahallesine duvar inşa edilerek bölge kentten izole edilmiştir. Daha önce sur duvarlarının diğer tarafında kentten çıkışı sağlayan *Puerta de la Judería* kapısı yer almaktaydı (González, 1993, ss. 361–364). *Judería* mahallesindeki surlar İslam döneminde değil, Hıristiyan döneminde bölgeyi kentten izole etmek amacıyla

inşa edilmiştir (Sánchez, 2000, s. 559).

Yahudilerin, *Puerta de la Judería* kapısının yakınlarında 1250-1500 yılları arasında kullanıldığı tahmin edilen kendi mezarlıkları bulunmaktaydı. X. Alfonso, 1252'de Yahudilere sinagog olarak kullanmaları için kendi mahallelerine yakın üç cami vermiştir (González, 1993, s. 302). Günümüzde kilise isimleri ile bilinen *San Bartolomé*, *Santa María la Blanca* ve *Santa Cruz* adlı yapılar ayakta değildir. Santa Cruz aynı isimle Yahudi mahallesinde, San Bartolomé ve Santa María la Blanca sinagogları ise San Bartolomé mahallesinde bulunmaktaydı (Cantera Burgos, 1984, s. 297). San Bartolomé ve Santa Cruz, 1391'de Yahudilerin kentten sürülmelerinden sonra kiliseye dönüştürülmüş, 17. yüzyılda ise tamamen yıkılarak yeniden inşa edilmiştir (Cantera Burgos, 1984, s. 296). Ayrıca, XI. Alfonso'nun (1312-1350) elçisi Alfonso Fernández Coronel'in, 1342'de Avignon'da Papa VI. Clemens'ten Sevilla'da başka bir sinagog yapılması için onay aldığı, bu kilisenin de varlıklı biri olan Yahudi Yuçaf tarafından inşa edildiği bilinmektedir (Deimann, 2012, s. 200).

Conquista'dan sonra aynı dönemlerde (1314-1315) Kurtuba'da Yahudiler için bir sinagog yapılmıştır. Sinagog alçı kabartma süslemeleri, geometrik motiflerle tasarlanmış süsleme kompozisyonları, bitkisel ve kaligrafik bezemeleri ile İslam etkilerini yansıtmaktadır.

Yerleşim Düzeni

İşbilye'nin Hıristiyanlar tarafından ele geçirilmesinden sonra çok sayıda caminin kiliseye dönüştürüldüğü günümüzdeki araştırmaların ortaya koyduğu önemli verilerden biridir. Camiler, kilise yapılarına dönüştürülürken sistemli ve planlı şekilde yapılmış, ele geçirilen bütün İslam kentlerinin yeniden yapılandırılması amacıyla her kent için *Repartimiento de la ciudad* (Kentin paylaşımı, bölümlenmesi) adlı kent yönetmeliği yazılmıştır. Bu yönetmelik, Hıristiyanlar tarafından 1085 yılında ele geçirilen ilk İslam kenti olan Toledo'da uygulanmıştır. Bu yönetmeliğe göre, Müslümanlardan alınan kent arazileri parsellere ayrılarak Kraliyet ailesi, asiller, kilise üyeleri, şövalyeler ve askerler arasında savaş ganimetleri olarak paylaştırılmıştır.

İşbilye'nin ele geçirilmesinden yaklaşık 2 yıl sonra 1250 yılında Sevilla'da aynı tüzük uygulanmış, kent 24 parsel olarak asiller arasında paylaştırılmıştır (Çizim 1). Kentin neden 24 parsel ayrıldığı bilinmemektedir.

Kent arazileri paylaşımında, Müslümanlardan kalan gayrimenkuller belirlenerek, her biri gayrimenkulün kimlere verileceği tek tek kayıt altına alınmıştır. Bu gayrimenkullerin önemli bir bölümünü İslam döneminden kalan camiler oluşturmaktadır (González, 1993). Cami ve mescitler kilise ve sinagog yapılarına dönüştürülürken, parsellere ayrılan bölgelerin yönetimi hukuki olarak yakınındaki kilise yetkilerine verilmiş, her mahalle bir kiliseye bağlanmıştır.

Conquista sonrasında Hıristiyan kentlerindeki dini yapılar; camiden kilise ya da sinagoga çevrilen yapılar, İslam etkileri ile inşa edilen kiliseler, manastırlar, mahalle kiliseleri ve şapeller şeklinde incelenmektedir. Araştırmalarda, camiden kiliseye

dönüştürülen ya da yeni inşa edilen kilise yapılarında en sık karşılaşılan sorun, yapıların tarihlendirme probleimidir. 13.-16. yüzyıllar arasında inşa edilen kilise yapıları plan, mimari, çan kuleleri ve süslemeleri ile Endülüs-İslam dönemi dini yapılarına çok benzemektedirler. Bu nedenle bir kilisenin Hıristiyan döneminde inşa edilip edilmediği kesin olarak söylenememektedir. Bazı durumlarda kiliseler daha önceki cami duvar temelleri üzerine inşa edilmiştir. Caminin bir kısmının yıkılıp, duvar, sütun başlıkları, cami avlusu, minare, su depoları, sarnıçları gibi ek yapı öğelerinin kullanılması yapının tarihlendirme sorununu güçleştirmektedir. Kent yapılaşmasında Hıristiyanların yeni bir plan ile kilise ve mahalle kurup kurmadıkları ya da eski cami merkezlerini kiliseye dönüştürerek kullanmaya devam ettikleri belirsizleşmektedir. Bu sorunlar sadece Sevilla'da değil, daha önce Endülüs-İslam hâkimiyetinde olup, Hıristiyanlarca ele geçirilen bütün Endülüs kentlerinde görülmektedir.

Sevilla'da Hıristiyan dönemi mahalleleri ve arazi yerleşimleri üzerinde daha önce bulunan İslam dönemi cami yapısının konumuna bağlı olarak şekillendiği hakkında farklı görüşler yer almaktadır. Antonio Collantes de Terán Sánchez'e göre bu sistem, İslam döneminde bilinmeyen ve Hıristiyan idarecilerin getirdiği bir yeniliktir (Collantes de Terán Sánchez, 1977). Magdalena Valor Piechotta ise, Sevilla'da her bir mahalledeki kiliselerin daha önce cami olabileceğini, Hıristiyan mahalle dokusunun İslam döneminden kaldığını ifade etmektedir (Valor Piechotta, 2008, s. 143). Hıristiyan dönemi İspanyolca tarihi belgelerden, kazı araştırmaları verileri sonucunda ulaşılan kesin veriler ve farklı hipotezler, Sevilla'da Hıristiyan döneminde kilise ve sinagoga dönüştürülen camilerin, Geç Ortaçağ Hıristiyan kent planlamasında, İslam kent modelini yeni kent düzenine taşıdıkları tezini kuvvetlendirmektedir.

Sonuç

Endülüs-İslam döneminde İsbiliye'de 70'den fazla cami olduğu, bu camilerin bir çoğunun 1248'de Hıristiyanların kenti ele geçirmelerinden sonra kiliselere çevrildiği araştırmalar sonucu ortaya çıkarılmıştır. Bütün camilerin kilise yapılarına dönüştürülmediği bilinse de, İslam döneminde kentin 9. ve 12. yüzyılda inşa edilen ulu camilerin, diğer cami ya da mescitlerin sinagog ve kilise yapılarına dönüştürüldüğü ya da yıkılan camilerin yerine duvar temelleri üzerine yeni yapılar yapıldığı *Repartimiento de Sevilla* adlı belgelerin incelenmesi ve kazı çalışmaları sonucu ortaya çıkarılmıştır.

Salvador Kilisesi yerindeki İbn Adabbas Camii, 9. yüzyılda Müslümanların en büyük dini, ticari ve sosyal kent merkezi olmuştur. 1172 yılında yapımına başlanan İsbiliye Ulu Camii, 8 bin metrekarelik alanı ile döneminde dünyanın en büyük ulu cami olarak bilinmektedir. Hıristiyan döneminde İsbiliye Ulu Camii yerine inşa edilen Sevilla Katedrali'nin dünyanın en büyük katedrali olma özelliğine sahip olması, yapının cami planı üzerinde inşa edilmiş olmasına borçludur. Camilerin dönüşümü ile Sevilla Katedrali, İbn Adabbas Camii yerindeki Salvador Kilisesi ve çevresi başta olmak üzere, mahalle camilerinin bulunduğu bölgeler Endülüs-İslam döneminde sahip olduğu dini, ticari, politik ve sosyal merkez olma özelliğini sürdürmüştür.

Hiristiyan döneminde dini merkez olarak temsil edilen kilise yapıları, kent yapılaşması açısından Kraliyet sarayları kadar büyük bir öneme sahip olmuştur. Müslümanlar açısından aynı öneme sahip olan cami yapıları Hiristiyan inancına uygun şekilde dönüştürülerek dini merkez olarak işlevsel önemlerini sürdürmüştür.

Farklı görüşler olmasına rağmen, yerleşim düzeni ve mahalle yapısı kapsamında inşa edilen Endülüs-İslam dönemi camilerinin Geç Ortaçağ'da Sevilla Hiristiyan dönemi kent yapılaşmasını şekillendirdiği anlaşılmaktadır. *Repartimiento de Sevilla*'nin Hiristiyanlarca hazırlanmasında ve arazilerin paylaşılarak bölümlenmesinde, daha önce mahallelerde bulunan cami ve mescitlerin oluşturduğu mahalle düzenlerinin etkili olduğu tezi ağırlık kazanmaktadır. Yapıların kiliseye dönüştürülerek kullanılmaya devam edilmesi ile aynı zamanda Endülüs-İslam döneminden kalan mahalle ve sokak yapılarının Hiristiyan döneminde korunduğu da anlaşılmıştır.

Kaynakça

Ballesteros Beretta, A. (2007). *Sevilla en el siglo XIII*. Clásicos sevillanos. Sevilla: Ayuntamiento de Sevilla.

Cantera Burgos, F. (1984). *Sinagogas españolas: con especial estudio de la de Córdoba y la toledana de El Tránsito*. Serie G (1a ed., reimp.). Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Benito Arias Montano.

Collantes de Terán Sánchez, A. (1977). *Sevilla en la baja Edad Media : la ciudad y sus hombres* (2. ed.). Servicio de Publicaciones del Exmo. Ayuntamiento.

Collantes de Terán Sánchez, A. (2007). *El modelo meridional: Sevilla*. Pamplona: Gobierno de Navarra, Institución Príncipe de Viana.

Crites, D. (2009). Churches Made Fit for a King: Alfonso X and Meaning in the Religious Architecture of Post-Conquest Seville. *Medieval Encounters*, 15(2), 391–413.

Deimann, W. (2012). *Christen, Juden und Muslime im mittelalterlichen Sevilla: religiöse Minderheiten unter muslimischer und christlicher Dominanz (12. bis 14. Jahrhundert)*. LIT Verlag Münster.

Díez Jorge, M. E. (2001). *El arte mudéjar: expresión estética de una convivencia*. Eirene. Granada: Universidad de Granada.

Ecker, H. (Ed.). (2005). "How to administer a conquered city in al-Andalus: mosques, parish churches and parishes. Under the influence: questioning the comparative in medieval Castile", *The medieval and early modern Iberian World* (Cynthia Robinson and Leyla Rouhi., ss. 45–66. Leiden; Boston: Brill.

Gaibrois de Ballesteros, M. (1922). *Historia del reinado de Sancho IV de Castilla* (C. 1-III, C. CCCXCV-CD). Madrid: Tipografía de la Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos.

- González, J. (1993). *Repartimiento de Sevilla*. Sevilla: Colegio Oficial de Aparejadores y Arquitectos Técnicos de Sevilla.
- González Jiménez, M. (Ed.). (1991). *Diplomatario andaluz de Alfonso X*. Sevilla: El Monte, Caja de Huelva y Sevilla.
- González Jiménez, M. (2008). “*La Sevilla que conoció San Fernando*”. Sevilla Almohade: 1248: agua, territorio y ciudad, Ríos de Historia (ss. 23–26). Sevilla: Agencia Andaluza del Agua.
- Hattstein, M. ve Delius, P. (2000). *Islam, Kunst und Architektur*. Köln: Könemann.
- López Guzmán, R. (2009). *Arte entre dos culturas: Andalucía 1212-1492*. Cuadernos del museo. Granada: Caja Granada.
- Ortiz de Zúñiga, D. (1796). *Anales eclesiásticos y seculares ... de Sevilla ...: que contienen sus mas principales memorias desde el año de 1246 ... hasta el de 1671* (C. I). Madrid: en la Imprenta Real.
- Sánchez, A. C. de T. (2000). “*La ciudad: permanencias y transformaciones*”, Sevilla 1248: Congreso Internacional Conmemorativo del 750 Aniversario de la Conquista de la Ciudad de Sevilla por Fernando III, Rey de Castilla y León, Sevilla, Real Alcázar, 23-27 de noviembre de 1998, 551–566.
- Valencia Rodríguez, R. (1988). “*El espacio urbano de la Sevilla árabe*”. Premios de investigación 1986 Ciudad de Sevilla, ss. 239–293. Sevilla: Universidad de Sevilla.
- Valencia Rodríguez, R. (2006). “*Sevilla que vivió Ibn Jaldún*”. R. Valencia Rodríguez (Ed.), *Sevilla, siglo XIV*, ss. 172–214. Sevilla: Fundación José Manuel Lara.
- Valor Piechotta, M. (2008). *Sevilla Almohade*. Colección Al-Andalus. Málaga: Sarría.